

JOVAN BIJELIĆ U SARAJEVU

U svijet je krenuo 29. augusta 1897. »drugog dana derneka, na Veliku Gospojinu... Troja kola đaka, i on među njima. Obukli ga u gospodsko odijelo. Rosa Krecina u gradu, pravila mu pantifljanju. A kad je sve bilo gotovo, i kad se popeo u kola, majka ga zagrlila i čvrsto stegla na svoja prsa jecajući...«¹

Putovali su cestom, kroz divlje i šumovite krajeve preko Ključa, Varcara (Mrkonjić Grad) i pitomog Jezera, do historijskog Jajca. Društvo je bilo veselo i pjevalo se, a najviši među njima, Spiro, pucao je iz kubure, baš onako kao da se ide u svatove.

Iz Jajca su vozom produžili u Sarajevo.

Vožnja željeznicom i svjetla grada impresionirali su seljače. Odsjeli su u crkvenom haju gdje ga upozoravaju da se pri jelu — umjesto prstima — služi nožem i viljuškom, da se koristi tanjurom.

Dva-tri dana kasnije uselio je u stan drvodjelje Đorđa Sarabe, na desnoj strani rijeke Miljacke, na Bendbaši (danas Mlini ulica) u zgradu broj 1. Stan je bio mračan, tijesan, s drvenim stubištem. U novi ambijent stupio je skrušeno. Marljiv je i poslušan i brzo je stekao simpatije drugova, nastavnika i stanodavca, posebno gazdarice Mitre.

Upisao se u I/b razred Velike gimnazije.² 6. septembra prisustvovao je prvom predavanju. Ovakav red stvari bio je moguć tek nakon što je položio prijemni ispit, kojoj su obavezi, izuzev ponovaca, podlijevali svi đaci, bez obzira na svoj školski uspjeh. Trebalo je da se komisija uvjeri da kandidat posjeduje osnovna znanja iz nauke o vjeri, da zna čitati i pisati (latinicom i cirilicom), da može prepričati lakša

¹ U godinama pred drugi svjetski rat, posebno u 1938. i 1939. Bijelić je, uz slikarstvo, pokušao da se oglada i na području književnosti. Neugasta romantičarska sjećanja na vedro i bezbrižno djetinjstvo, toplinu kućnog ognjišta, mentalitet ljudi rodnog kraja, podstakli su ga na pisanje serije pripovjedaka u kojima je evocirao svoje mladalačke uspomene. Za svakog onog koji bar donekle pozna život umjetnika neće biti teško prepoznati da su najčešći predmet njegovih zapažanja prag rodne kuće i ukucani, prijatelji i mještani, a najviše on sam. U oskudnoj dokumentaciji o životu slikara u godinama djetinjstva ovi napisi, objavljeni u časopisima *XX vek* i *Narodna odbrana*, su od dragocjene vrijednosti i daju se, često i kao autobiografske bilješke slikara, veoma korisno upotrijebiti.

(Jovan Bijelić: *Majka — XX vek*, g. II, br. 2. Beograd, februar 1939, str. 192).

² Velika gimnazija u Sarajevu je najstarija državnim sredstvima izdržavana srednja škola. Osnovana je naredbom Zemaljske vlade za BiH br. 19.878 I. od 20. IX 1879.

štiva, da je savladao četiri osnovne računске radnje i da pozna primarne elemente gramatike.

Još je jedan uslov ispunjavao naš kandidat. Njegov starosni uzrast (13 godina) odgovarao je postavljenom zahtjevu po kome se u I. razred mogao upisati samo onaj đak koji je navršio 10, a nije prekoračio 15 godina starosti.³

U školi se Bijelić brzo snašao. Nije bio ni najmanji ni najviši, u nauci ni slab ni posebno istican. Sastav razreda je dosta neujednačen. Pojedinci su bili gotovo odrasli ljudi, a neki i stranog porijekla, djeca doseljenih austrougarskih činovnika i vojnih lica — Česi, Mađari, Austrijanci, Poljaci (Kazimier Chmielewski iz Travnika, Wladislaw Cholodecky iz Sanskog Mosta, Oton Miaczynski iz Osijeka u Slavoniji) s kojima se mladić brzo sprijateljio.

U nastavnom programu škole, u oba tečaja, slušao je nastavu vjeronauke, »bosanskog«, latinskog i njemačkog jezika, pratio gradnju istorije, zemljopisa, prirodopisa i matematike, upoznao slobodne vještine: prostoručno crtanje, krasnopolis, gimnastiku. Tokom čitave godine redovno je pohađao nastavu i samo je jednom prilikom — opravdano — izostao dva časa. Radeći tako on je mogao s uspjehom da završi prvi razred. U svjedodžbi, koja mu je izdata 17. juna 1898. g., zabilježeno je da je učenik završio prvi razred s dovoljnim uspjehom (ocjena koja bi danas odgovarala otprilike dobrom rezultatu) i da se veoma lijepo ponašao, pa mu je za vladanje data ocjena pohvalan (što odgovara današnjem vrlo dobrom uspjehu). Zanimljivo je spomenuti da je najbolje ocjene (»pohvalan«) zabilježio iz vjeronauke, crtanja i gimnastike, najslabije (»dostatan« — što otprilike odgovara današnjoj ocjeni dovoljan) iz latinskog i njemačkog jezika, istorije, zemljopisa i prirodopisa. Iz ostalih predmeta data mu je ocjena »dovoljan«.⁴

Sljedeće godine učenik se nastanio kod novog »gazde«. Prešao je u ulicu Potok, u starom dijelu grada, u neposrednu blizinu Baš-Caršije. Smjestio se u tjesnu sobicu, kod slugara Steve Blagojevića, u kući br. 85. Upisao se u II razred i nastava je počela. Ali stvari nisu išle tako dobro kao prošle školske sezone. Bijelić je već počeo izostajati sa nastave. Razlozi su morali biti objektivne naravi jer su izostanci opravdani. Pa ipak, tako veliki broj izgubljenih časova (u prvom tečaju 120, u drugom 184) morao je nužno imati negativnog odraza na njegov uspjeh. I kraj godine dočekao je s nedovoljnom ocjenom iz latinskog jezika, mada je u svjedodžbi, izdatoj 6. juna 1899, stajala klauzula: »s dozvolom popravka«. Iz neobjašnjivih razloga učenik nije došao na popravni ispit pa mu je razredni starješina Tugomir Alaupović, 2. septembra, potpisao »drugi opći red«.⁵

Ovakav rezultat svog miljenika otac je primio sa dubokim razočarenjem i s neskrivenom ljutnjom. Ali ono što se počne nije uputno prekidati — razmišljao je on — i odluči se za nastavak školovanja dječaka. Računao je: poslovi još dobro idu i nekako će se moći izdržati.

³) »Dvanaesti izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu«, Sarajevo, 1897, str. 54.

⁴) Velika gimnazija u Sarajevu, knj. XIX. — Knjiga upisnica za 1897/98. Imenik učenika I/b razreda za šk. g. 1897/98, br. 5.

⁵) *Ibid.* (Imenik učenika II/b razreda za šk. g. 1898/99, br. 3).

A nije isključeno da mu u tom pravcu i neko pomogne. Pa kada odraste za koju godinu, njegov će se sin i sam moći da snađe i po koju paru privredi u kuću.

Sto je naumio to je i izvršio.

Poučen iskustvom, otac je vratio sina na stan kod prvog gazde, kod dundera Šarabe, na Bendbašu, s nadom da ponovi dobar uspjeh iz prve godine. Stvarno, u ovoj porodici, koja je osjećala roditeljsku brigu prema svome podstanaru, nije bilo djece, pa je mladi Bijelić mogao u miru da uči i redovno prati nastavu. Osjetivši naklonost koju stanodavci pokazuju prema njemu (učenik ih doziva riječima: mama i tata), »repetant« je, imajući na umu riječi date roditeljima pred polazak u školu, zapeo voljom koja je obećavala najbolji uspjeh. I zaista, ocjene su se popravile u takvom omjeru da je mladi Bijelić uskoro postao jedan od najboljih đaka u razredu. Na završetku I. tečaja, 19. januara 1900, iz pet predmeta (nauk o vjeri, »bosanski« i njemački jezik, crtanje i gimnastika) dobio je ocjenu »pohvalan«. Na kraju godine rezultat će biti još povoljniji. Tako će u svjedodžbi (izdatoj 11. juna) uz zadržavanje pozitivne ocjene iz prvog semestra, uspjeh iz »bosanskog jezika« i gimnastike sa ocjene »pohvalan« povisiti na »izvrstan« (što odgovara današnjoj ocjeni »odličan«), ocjenu »dovoljan« iz latinskog jezika pretvoriti u »pohvalan«, i, što je gotovo nevjerovatno, ocjenu »dovoljan« iz zemljopisa i historije povisiti na »izvrstan«. Uspješnom se učenju pridružilo i nadasve solidno vladanje, koje je zvanično okarakterisano kao »besprijeekorno«⁶ Bijelić, dakle, kada hoće, može zaista da uči i da poluči najbolje uspjehe, a kada neće, rezultat je problematičan.

Nakon ovog uspjeha nije više postojao problem daljnjeg školovanja gimnazijalca.

I sljedeće godine učenik je stanovao kod porodice Šaraba. Upi-sao se na vrijeme i sve je počelo po starom. Izaenada, odjednom, 16-godišnji mladić postaje veoma nemiran. Počinje da skita i luta, noću i danju.⁷ Stavije, ne štedi ni novac koji mu šalje otac, čak prodaje stvari lične garderobe (kaput, prsluk, kapu) i neredovno plaća kiriju. Iz škole je sve češće izostajao, ali je ipak opravdao izostanke tako da

⁶) *Ibid.* (Imenik učenika II/a razreda za šk. g. 1899/900, br. 4).

⁷) »... A da se ove godine nije družio s onim slavodama Džibićem i Racićem, sigurno bi i sad donio svjedodžbu bar sa dovoljnim uspjehom. Zbog njih dvojice i policija ga gonila i tražila. Krijući se od nje jedne noći, pobjegao je iz svog stana, od gazdarice Mitre Šarabine i odglavinjao čak do Peitvan Stijene. Legao na travu, a kamen metnuo pod glavu. A iz litica nad njim huću jevine i čukovi. Ne daju mu nikako da zaspi. Ni miris perunike koja je sama svukuda unaokolo izdikala, nije bio prijatan. Prije je to bio neki sparušeni smrad. I sve bi to on mogao i morao podnijeti, samo da nije one lupe na drugoj strani Miljacke. Tamo gore, radnici svu noć bez prestanka udaraju teškim gvozdanim maljevima u čuskije. Vrte i vrte lagume za dinamit. Gradi se železnička pruga za Višegrad i dalje. Kalao od umora, gladi i nespavanja, tek iza ponoći navuče mu se san na oči. Kad — odjednom pucanj! I osu kamenje s druge strane ispod njega. A on onako bunovan skoči i pobježe. Vrludo okoimim, zabačenim ulicama, prokroao se preko Seher Cajine Čuprije, pa kroz Konak ulicu pored Pivare sve do nad Bistrik. Tu negdje u nekom sokačetu stanuje njegov drug Matija Glasnović. I upade kod njega u zoru. »O Dejjane, Dejjane! Otkuda ti sad?... Ti

je krajem prvog tečaja, 18. januara 1901, imao 195 opravdanih časova. Kako su te godine u nastavni program ušli i neki novi predmeti (grčki jezik i fizika), nastava je bila otežana, pa je trebalo uložiti mnogo truda i vremena da se propisana građa savlada.

Izostajanje sa nastave i skitanje u slobodnom vremenu donijeli su plodove. Na kraju semestra učenik je zabilježio negativne ocjene iz grčkog jezika i matematike. Istina, on je do kraja godine popravio ocjenu iz grčkog, ali je znanje iz matematike ostalo nedovoljno i na kraju godine, uz napomenu da se dozvoljava popravni ispit. Ostale ocjene kretale su se, uglavnom, oko »dostatan« i »dovoljan«. Samo u dvije discipline nije moglo doći do negativnih iznenađenja — u nastavi prostoručnog crtanja i gimnastike, koje je posebno njegovao i volio i u kojima je polučio »izvrstan« uspjeh. Iznenađenje u pozitivnom smislu predstavlja ocjena »izvrstan« iz zemljopisa i povijesti, u negativnom »dovoljan« iz nauka o vjeri. Te oscilacije i iznenađenja u nastavi i vladanju stalna su prisutnost tokom Bijelićevog školovanja i ta će se crta njegovog mentaliteta provlačiti i kasnije tokom umjetnikovog života u svim oblastima njegove djelatnosti. U ovom trenutku nju su primijetili i njegovi nastavnici, pa je riječ »nestalna« marljivost u učenju unijeta u obje svjedodžbe iz ove godine.

Kada je primio svjedodžbu u kojoj mu je nastavnik Znidarić potpisao slavi uspjeh iz matematike, učenik ju je pocijepao i bez nje uputio se kući na odmor. Naravno ne bez zebnje i straha. Jer, on je dobro poznao naprasitu ćud oca, koji je bez milosti znao oštro kažnjavati svaki propust svoje djece. I, stvarno, otac ga je dočekao veoma ljutito.⁵ A kako i ne bi bio takav? Zar njegov prvijenac, kojemu je po-
k'o da nisi noćas spavao! Izmučen si od nesance. Pa evo... leži u moj krevet — ja idem u školu«. Tako mu kazao Matija...

I svega se drugog sad Piljor sjeća.

... Tako ... otisao mi jednom daleko, daleko iza Sarajeva, do iza Apeleve česme. A tamo ti je... jedno brdo. I k'o da je neko na njemu povrh'u nadžid'o veliko, teško kamenje. A mi debelim koljem, koje smo izvalili iz jedne ograde, počesmo zavirati kočevima ispod tih rustina, i kad ih cinnemo od zemlje, a mi ih onda sondirjavamo dođe niz brdo u Miljacku. A ono tutanj! Da zaginuo uši! ... A u rijeci dođe neko se kupa, pa se taj počeo varakati, da ga neki kamen ne pogodi, pa on bježi ovamo-onamo! I šta će kukavac: odjednom bućnu u vodu i rončić k'o žaba ispliva na drugu stranu, pa šmugnu uz brdo... Pa kad poče da nam otuda, suje maj...» — (Jovan Bijelić: *Majka*. — Str. 195.)

⁵) »E moj Piljore... mazgove moj... bitango, levento! Dakle dovuče se, stiže i ti... stigla te bolest debela! A balat'o si se i tociľ'o tamo po Sarajevu i oko Sarajeva! Sve znamo, sve do izlice. Sad kad stigneš kući, ćuceš šta će ti majka reći.

To bijahu prve riječi kojima od radosti i milošte otac pozdravi i obasua sina, kad stigolo i stadoše na čaršiji dvojka kola puna đaka. Čupava, razbarušena, valjda godinu dana nešišana glava Piljoreva isticala se između ostalih đaka, koje sad tu njihovi očevi i druga rodbina još s kola dočekuju u naručja grleći ih i spuštajući lagano i oprezno na zemlju. A Piljor, zbuđen, siđe posljednji sam iz kola. Kad stade desnom nogom na gvozdeni papučicu, nekako se zapetlja, okliznu i pade.

— Du, to ti je i bio zanat, to si jedino i naučio! — napade ga otac. — Sad 'ajdemo!

Kad sin ustade i malo se opruši, ne znajući ni kako ni zašto — potrča oca da ga poljubi. Otac kao utročen, samo što je još više uzdigao glavu u vis. Sin poleti ruci, ali otac i ruku trže natrag.

Naprijed, velim ti!...» — (*Ib.*, str. 92.)



Jovan Bijelić (fotosnimak iz 1932. g.)

klonio toliko pažnje, za kojega je tako mnogo žrtvovao samim tim što samo njega šalje u školu, i ni jedno drugo dijete više, baš sada kada su poslovi već počeli jenjavati i zarade bivati sve tanje, a troškovi školovanja skuplji, pa ga ovako razočara? U sjećanje mu dolaze mnoge stvari. Svakog mjeseca, evo već četiri godine, šalje on po 13 forinti za izdržavanje Jovanovo, dok je svaki odlazak učenika u Sarajevo i povratak kući stajao daljnjih 14 forinti. Kako je to samo krupna svota, a tek kada se tome pribroji i pomoć koju su mu slali u hrani i odjeći? Nesumnjivo je to bio veliki izdatak koji je, i te kako, opterećivao

skromni porodični budžet. I nakon svega toga, po drugi put ovakvo razočarenje.

Kao i u drugoj godini, kada nije pristupio popravnom ispitu iz latinskog jezika, Bijelić ni sada nije pokušao da ispravlja ocjenu iz matematike, pa mu je razredni starješina, unoseći napomenu »Nije došao na ispit«, potpisao negativnu ocjenu iz predmeta, samim tim i definitivno slab uspjeh u ovoj godini. Tako je učenik došao u situaciju da za četiri godine po drugi put ponavlja razred.

Dani ljetnjeg raspusta su odmicali, septembar je bio na pomolu. Ma kako u početku rezolutan u odluci da ne šalje sina u školu, Ilija sve češće razmišlja o toj svojoj namjeri. Jer kuda bi on sada pristao? Godine su prošle, znatne sume novca utrošene, pa sada stati na pola puta svakako ne bi bio razuman korak. A kada je, uz to, u nekojko navrata čuo dirljivu ispovijest sina, koji je na sav glas ponavljao, kroz plač, da je prošle godine ozbiljno ućio i do maksimuma se zalagao, ali da je treći »razred najteži«, popusti u prvobitnoj odluci i ozbiljno počeo razmišljati o njenoj preinaci. Tome je u prilogu išla i sklonost majke za krajnja odricanja, sve u želji da pomogne djetetu kako bi »izašlo na pravi put«. Takvo mišljenje i simpatije, napokon, izrazili su i bliski rođaci, kumovi i ujaci. Na kraju je došlo obećanje i učenika koje je budilo nade da će se, ipak, sve dobro svršiti.⁹

Otac je tako izmijenio odluku, pa je učenik nastavio školovanje. I ovog puta, kao i prošle godine, ušao je u III/a razred. Smjestio se kod starih prijatelja, u stanu obitelji Saraba. I sve je bilo kao i ranije. Mijenjalo se jedino uvjerenje mladića da ono što je do sada radio nije bilo dobro i da s tim treba prekinuti, pa za knjigu prihvatiti. Jer, napokon, on je već gotovo zreo mladić, pa treba i mora drugačije da misli. Uostalom, radi čega je on uopšte došao u Sarajevo? I zašto, na kraju, da zadaje tako teške brige svom, mada strogom, ali toliko pravednom i dobronamjernom ocu, kojega izlaže zaista krupnim troškovima?¹⁰ Pa onda bol koju je nanio majci, toj divnoj i plemenitoj ženi, koja ga je s toliko patnje ispraćala od kuće i s beskrajno mnogo nada i želja čekala da joj se vrati!¹¹ A onda skromne i nježne sestre?¹²

Još je jedan element navodio mladića na ovakva razmišljanja. Cini se da je bio važniji od svih gore navedenih.

Već u prvom razredu gimnazije, Bijelić je privukao na se pažnju učitelja crtanja, akademskog slikara Ferdinanda Velca, koji ga još tada savjetuje da što više crta u prirodi, koja je »naša najbolja učite-

⁹) »... Vidjećeš ti... Druge godine donijeću ja svjedodžbu sa odličnim uspjehom.

— A pare za tu drugu godinu? Odakle?

— Sve ću ja to tebi nadoknaditi — i još... još mnogo više!

Kad ja jednom stancim na noge — svi ćete se začuditi, svi ćete pitati: 'Ama, je li to taj naš Bijelić?' — (Ib., str. 196.).

¹⁰) »... Za tvoj godinu, toliki je novac sružen i sručen u njega i na njega, pa sad — ništa! A mog'o sam za te pare kupiti i Milimu luku i sav sjenokos Jandrijin!

... Nije li to Bogu plakati i zar to nije grje'ota da se mi zbog njega patimo!¹⁴ — (Ib., str. 197.).

¹¹) »... Pa dobro? — reče. — A šta sam to ja uradio!? K'o i drugi... Mile Đurin prop'o! Stevan Sajin prop'o! Pa mogu i ja jednom...»

— Ti ne možeš nikad! — viknu otac. — Oni su imućni! ...» (Ib., str. 198.)

ljica».¹² Samo ako tako bude radio, može ga očekivati lijepa budućnost slikara. Ove misli koje je Velc u više navrata saopštio svom učeniku, Bijelić je dobro pamtio i često u sebi ponavljao. Vizija sveštenog lica u njegovoj osobi polako je blijedila, Mladić se priprema za svoj novi, ljepši, iako još dalek životni poziv. O tim i takvim stvarima on sad sve češće i rado razgovara s učiteljom.

Učenik je zaista popravio uspjeh u školi. U svjedodžbi koju je primio 9. juna 1902. njegovo je vladanje okvalifikovano kao »besprije-korno«, dok je s učenjem zadovoljio. Uglavnom, prošao je i, što je za njega lično bilo najvažnije, iz dva najdraža mu predmeta — iz crtanja i gimnastike — imao je i ovog puta »izvrstan« uspjeh.

Da se održi, a da s druge strane ne »guli« roditelje kao prethodnih godina, učenik pokušava da se i sam izdržava. Naravno, još uvijek uz povremenu očevu pomoć. Zato s vremena na vrijeme pomaže kolegama koji ne uspijevaju da uspješno prate nastavu crtanja, čak im radi školske zadatke iz ove ručne vještine. Tako je sticao izvjesna sredstva, ali i radom koji je obavljao izvan škole, najčešće olovkom portretišući prijatelje i poznanike. Pomenuti rad je Bijelić obavljao sa znatnom dozom ličnog zadovoljstva, tako da te godine nije osjetio čak ni potrebu da u vrijeme školskog raspusta posjeti zavičaj. Radije je ostao u Sarajevu, mladom Bijeliću tada i kasnije veoma dragom mjestu.

Postepeno se učenik sve više emancipuje od pomoći roditelja. Da u tome do kraja uspije, pokušava izdejstvovati i izvjesna stalna novčana primanja. Sticaj sretnih okolnosti išao mu je donekle na ruku. Naime, upravo tih dana bilo je aktuelno osnivanje društva »Prosvjeta« u Sarajevu, čiji je akcioni program bio temeljen u potpomaganju Srba đaka koji uče u srednjim i visokim školama.¹³

I stvarno se učenik, preko povjerenika društva u Bos. Petrovcu,¹⁴ obratio molbom za stipendiju radi nastavljanja školovanja u IV razredu gimnazije. Molba mu je, mimo očekivanja, povoljno riješena i Bijelić se tako našao među 89 izabраних stipendista ovog društva. Škola je počela, a s njom je uporedo došla i stalna finansijska pomoć od 20 kruna mjesečno. No, radost je bila kratkog vijeka. Samo dva mjeseca kasnije stipendija je obustavljena.¹⁵ Razlog je, po svoj prilici, slab

¹² Ferdinand Velc: »O umjetničkoj odgoji u školama uopće, a srednjim školama napose« — *Sećanja i izvještaj Velike gimnazije u Sarajevu*, Sarajevo, 1903, str. 5—21.

¹³ »Prosvjeta« — Sarajevo, osnovana je 18. augusta 1902. g. Svoju aktivnost započela je pomaganjem Srba studenata i srednjoškolaca. Postepeno je prerasla u kulturno-prosvjetno društvo Srba u Bosni i Hercegovini. Na Osmoj redovnoj skupštini, 28. juna 1909. g. izmijenjena su pravila, pa je Društvo, između ostalog, preuzelo na se i »spružanje materijalne pomoći Srbima-đacima iz BiH, koji uče u srednjim, zanatlijskim i višim školama«.

¹⁴ Vid. Mihanović, izabran na I odborskoj sjednici, 31. VIII 1903. u Bos. Petrovcu, evidentirao je 10 utemeljača i 63 pomagača društva »Prosvjeta« u ovom mjestu. — *Prvi godišnji izvještaj Prosvjete*, 1902—03, str. 9, 13 i 34.

¹⁵ Osim Bijeliću, »Prosvjeta« je te godine dodijelila još dvije stipendije đacima iz Bos. Petrovca. Jedan je bio sin uglednog trgovca, drugi sin mjesnog paroha. Kako ovo dvoje djece nisu uspjeli da polože ispit za prijem u gimnaziju, stipendija im je automatski uskraćena. To je, kako navodi Dušan Bijelić, izazvalo zavist sveštenika, koji čini sve što je u njegovoj moći da se i Jovanu obustavi daljnje davanje stipendije. U tome je uspio. Sve-

uspjeh učenika, čija je marljivost na radu, na kraju prvog semestra, 31. I 1903. označena riječju «nestalna». U svoj negativni skor Bijelić je unio i nedovoljne ocjene iz latinskog i grčkog jezika. Uz to se broj izostanaka sa nastave (istina opravdanih) popeo u tom razdoblju na 139 časova. Na kraju godine bilans je još nepovoljniji. Uz prethodne dvije slabe ocjene pridružila se i treća iz matematike. A uz 111 opravdanih i 3 neopravdana časa. Tako je svjedodžba, izdata 11. VI 1903. g., nosila tri neprolazne ocjene.¹⁶ Učenik bi po treći put morao da ponavlja razred. Bijelić, međutim, smatra da će biti najbolje ako zauvijek napusti klupe gimnazije. Odluka je bila čvrsta i konačna.



Veoma su oskudni podaci o životu slikara iz godina koje su slijedile pošto je na svoju ruku raskrstio s gimnazijom. Izjave Bijelića su često kontradiktorne, dok se sjećanja njegovih školskih drugova, prijatelja i poznanika svode na uopštene konstatacije, kao, na primjer, da u gimnaziji nije pokazivao mnogo volje za učenje, ali da je, s druge strane, briljirao na nastavi crtanja i gimnastike. I ne samo da je bio najbolji u te dvije vještine već i centar pažnje nastavnika, nada mnogih kolega da će uspjeti njegovom pomoći. Bijelić zaista nesebično pomaže svojim kolegama.¹⁷ Mnogi od njih se, također, slažu da je bio veoma komunikativna priroda i da je lako i brzo uspostavljao prisne veze i prijateljstva kakvih je imao veliki broj, osobito među članovima nekih sarajevskih obitelji u čije je kuće često navraćao (Dunderović, Cabrinović, Mazalić i dr.). U porodici Dunderovića drugovao je sa vršnjakom Jovom, s kojim zalazi i u kafanu «Central», u koju su često dolazili njihovi drugovi i kolege iz škola, najviše djeca austrougarskih činovnika, posebno Česi i Poljaci, koji su bili dosta obrazovani i uglađeni i od kojih se, smatrali su oni, moglo štošta naučiti. Nužno, kafanski život zahtijevao je izvjesna materijalna sredstva. Kako ih nisu mogli pribaviti vlastitim radom, od pomoći roditelja ili stipendijom, snalazili su se na razne načine. Bijelić to traži u svojim crtačkim mogućnostima, koje pretvara u stalan i siguran izvor zarade. On i dalje crta portrete građana, ali i zadaće svojih kolega, koji ga, katkada, traže i pred kućom u kojoj stanuje. Kada bi zaradio veću sumu, galantno bi je trošio, čašćavajući svoje društvo. Pomenutu crtu Bijelić je nosio iz školskih klupa¹⁸ i ona je jedna od osnovnih karakteristika njegovog mentaliteta tokom čitavog mu života. U časovima kada nisu postojale

štenikova pakost toliko je ozlojedila Diju Bijelića da se on jednom prilikom, pred samom crkvom, žestoko posvađao s parohom. Razočaran nije se više nikada kratio ni pričestio. Nije ikad u crkvu, niti je zašleo da izade pred popa. Čak i kad se razbolio i umirao «molio me je da ne zovem popa» — veli Dušan Bijelić.

Umro je u četvrtak, marta 1922. g.

¹⁶) Velika gimnazija u Sarajevu, knj. XXIV, *Glavni katalog IV/u razreda za šk. 1902/03.*, str. 4.

¹⁷) Prema izvaji prota Dorđa Vranješevića, penzionera iz Banjaluke, 18. V 1957.

¹⁸) Stojilka Tošić (Beograd, Kralja Mihaila 37/III) navodi da je njen otac Mihailo Ristić prisiljavao kako je Bijelić još kao gimnazijalac znao da proda po koju sliku i dobijenim novcem bi čašćavao čitav razred.

mogućnosti takve zarade, Bijelićevi drugovi bi sami, ili skupa s njim, potražili sreću i na drugoj strani.¹⁹

Rastom viši od sviju, obučen u kratke hlače, duge crne čarape i istobojne cipele sa velikim vrpcama, bezbrižan i veseo, sa smislom za humor i brzu dosjetku, on je na neki način već prirodno bio predestiniran da u svom društvu postane centar pažnje prisutnih, rado viđen i voljen od sviju. Priča se da je u tim godinama, mada bez mnogo sluha, često pjevao, čak i kraj otvorenog prozora, tako da mu je glas dopirao na ulicu. Navodi se, uz to, da je slobodno vrijeme iskorištavao, dobrim dijelom, i za čitanje. Tako je u jednoj prilici, oduševljen Kočićevim »Jazavcem pred sudom«, pročitao ovo djelo naglas i u jednom mahu. Dva-tri dana kasnije donio je vlastiti tekst za jednu komediju i pročitao ga pred kolegama,²⁰ dok je »Bakonju fra Brne« naizust poznavao.²¹

Ipak se čini da Bijelićev prekid s gimnazijom nije bio sasvim bezrazložan. Ta on je svakako morao biti svjestan da njegov slikarski talenat školovanjem u gimnaziji neće doći do svog pravog izražaja. Jer, zašto, napokon — razmišljao je on — gubiti godine na učenje 2—3 strana jezika kada nema namjere da svoj životni poziv razvija u tom pravcu. A odluku o tome da postane slikar on je već davno donio. Zato bi bilo mudro potražiti sreću i na drugoj strani, logično tamo gdje postoji više elemenata praktične nastave i crtanja. Jedino mjesto koje pruža takve mogućnosti u Sarajevu zasada je Zemaljska zanatlijska škola. Treba, dakle, okušati sreću i na toj relaciji.

I stvarno, već naredne školske 1903/4. godine, Bijelić se obreo u klupama Zanatlijske škole. Pomogla mu je sarajevska »Prosvjeta«, koja mu je za šest mjeseci školovanja isplatila 120 kruna.²² Slijedeće godine stipendija mu je produžena u istom iznosu, ali ovog puta u trajanju od deset mjeseci.²³

Nije poznato šta je učio Bijelić u ovoj školi i kakvu mu je sve korist mogla ona pružiti u vlastitom mu programu slikarskog obrazovanja.²⁴ Jedino što možemo pretpostaviti kao sigurno jeste da je ovaj dvogodišnji tečaj podržavao nadu umjetnika da će na kraju uspjeti i svoj veliki životni cilj najzad ostvariti. A da se to realizuje, nikakve žrtve neće biti velike. Bitno je zasada ne udaljavati se iz grada, ne vraćati se na selo. Jer, bog zna šta bi ga sve tamo čekalo. Ovce i krave, sječa drveta u šumi, a najprije očevo zanat. Svjetla grada on jama-

¹⁹) Jovo Dunderović, penzionisani magister farmacije (Sarajevo, Toromanova 9/I), sjeća se da je jednom prilikom, u kući svojih roditelja, otvorio Bijeliću sanduk krcat odjećom. Složili su se da je to lijepa prilika da se pribavi novac za kupovinu kolača. Stvari su prodavali pred »imaretom« i u njegovoj neposrednoj blizini. U onih nekoliko susjednih slastičarni dobiveni su utrzak galantno trošili.

²⁰) Izjava Jove Dunderovića, 3, VI 1964.

²¹) Izjava Đoke Mazalića (Sarajevo, Maršala Tiša br. 36), 3, VI 1959.

²²) *Prosvjeta*, srpski narodni kalendar za 1905. g., Sremaki i lovci, 1904, str. 114. (Iz izvještaja podnijetog članstvu o radu društva u 1903/04. g.)

²³) *Prosvjeta*, srpski narodni kalendar za 1906. g., Sarajevo, 1905, str. 64.

²⁴) Iz navedene godine nije očuvana dokumentacija Zemaljske zanatlijske škole u Sarajevu, pa je teško znati s kakvim je uspjehom pratio učenicima nastavu. Crtanje na ovoj školi predavao je Baltazar Baumgartl.

čno ne bi više nikada ugledao, niti bi mu se ikada otvorio portal akademije. A ovako, ovdje će ipak jednom nešto biti. Potrebno je samo raditi i ustrajati u odluci.

Održati se u godinama koje su slijedile, bila je velika vještina, dokaz vitalnosti mladića koji se inteligentno snalazio u raznim situacijama. Prirodno je da je, ipak, najviše crtao i slikao, u tome je najvještiji i taj mu je posao donosio pristojne zarade. Radio je slike i ikone, najčešće crteže olovkom i po koji akvarel. Između ostalog izradio je nekoliko portreta željezničara (slikanih u građanskim odijelima) i njihovih žena, portret vojvode Goluba Babića, vođe ustanka u Bosanskoj Krajini, portret žene nekog molera u Mjedenica ulici i više portreta znanaca i prijatelja. Prema angažmanu koji je sklopio s Milkom Hun, direktorom sarajevske Tvornice čilima, napravio je niz skica i crteža koji su poslužili kao uzorci (dezeni) za proizvodnju. Skice su bile originalne umjetnikove tvorevine (crteži i pasteli na kartonu), uz tek mali prethodni dogovor s direktorom preduzeća. Motiv i su oslanjali na domaću tradiciju čilimarske proizvodnje. Ovaj posao nije oduševljavao slikara, jer se moralo raditi precizno, filigranskom tačnošću, kakav mu način rada nije konvenirao.

Uz crtanje i slikanje, Bijelić se snalazi i na druge načine, jer svaki rad je častan, bitno je da je pošten. Rezonujući tako, Bijelić nije mnogo razmišljao kada mu se ukazala prilika da radi i kao kantiner i skladištar na željezničkoj stanici u Prači, izvjesno vrijeme nakon što je sagrađena i u saobraćaj puštena pruga Sarajevo — Višegrad.

Uz poslove kojima je osiguravao fizičku egzistenciju i školovanje, Bijelić se istovremeno angažuje i na društvenom radu. Prirodno na onom za kojega je smatrao da će mu najviše koristiti u životu, ali i za koji ima prirodnih afiniteta i sklonosti.

Potkraj 1904. u Sarajevu je osnovano »Srpsko kolo«.²⁾ Ubrzo nakon toga Bijelić postaje dobrovoljni bibliotekar ovog društva koje je raspolagalo velikim fondom knjiga (društvena knjižnica bila je smještena u sadašnjoj Vase Miskina ulici). Tako mu se najzad ispunila želja da mnogo čita. Sam navodi kako mu je u jednoj prilici, kada se održavala godišnja skupština, predsjednik društva izrekao riječi javne hvale kao nadasve uzornom članu koji je čitao po nekoliko desetina knjiga mjesečno. Na ovoj dužnosti zadržao se gotovo godinu dana.

»Srpsko kolo« je imalo pozorišnu trupu sastavljenu iz redova vlastitog članstva. Već se na početku Bijelić uključuje u rad družine i aktivno učestvuje u izvođenju njenog programa. Neće proći mnogo vremena kada će se kod njega pojaviti i strasna želja da postane artist, da igra kao glumac. I stvarno, on uskoro, neposredno nakon što je osnovana »Pozorišna trupa Nikolić« (koja je sasvim kratko egzistirala), nudi usluge dobrog i talentovanog »glumca«. Smatrao se, naime, dovoljno kvalifikovanim za taj posao, jer je i prije toga, veoma često, posjećivao predstave putujućih pozorišnih družina koje su povremeno

²⁾ U predsjedništvu društva nalazili su se: Đorđe M. Raca, predsjednik, dr Simo Popović i Sava Savić, tajnici, dr Lazar Dimitrijević, blagajnik, i Sava Zdravović, knjižničar.

(»Srpska društva u Bosni i Hercegovini«, *Pravljeta — srpski narodni kalendar* za god. 1906. — Sarajevo, 1905, str. 118.)

navraćale u Sarajevo i izvodile programe, obično u prostorijama Društvenog doma. Trupa ga je primila u članstvo i on se, pred jesen, čitav mjesec dana neprekidno pojavljuje kao tumač sekundarnijih uloga, uz honorar od po 1 krunu dnevno. A kada je trupa prešla na ozbiljnije pripreme za organizaciju gostovanja u Banjoj Luci, u nemogućnosti da kompletira svoju zimsku garderobu, Bijelić odustaje od puta i definitivno prestaje s radom i angažmanom u «Srpskom kolu». Želja za odlaskom na akademiju, taj latentno prisutan faktor u njegovoj psihi, provalila je na površinu nezadrživom silinom.

A upravo se to događalo u vrijeme kada se u Sarajevu obreo češki slikar Jan Karel Zjanović Janovski, koji je bučnom reklamom najavio otvaranje svoje »slikarske škole« u jednom zasebnom odjeljenju Zemaljske zanatlijske škole, u Sahtijanuša ulici. Škola je otvorena 2. septembra 1906. g. Radi tri puta nedjeljno, svaki put po dva sata. Za pogodnih atmosferskih prilika program pretpostavlja rad u prirodi, a u vrijeme nepogoda, u prostorijama škole.²⁶ Istovremeno je najavljeno da se za đake viših razreda srednjih škola, za učitelje, zanatlije i ostalo građanstvo otvara »javna crtaonica« u kojoj će se održavati nastava nedjeljom od 10,30—12 h, srijedom i petkom od 14—15,30 h.²⁷

Pomenuti događaj je veoma obradovao Bijelića, koji se neposredno zatim uključuje u program škole. Uz njega su tečaj pohađale sestre Pleyel, Lujza Kuzmić-Mijić, Adela Ber-Vukić, i još neki građani. »Prosvjeta« mu je, uprkos redukcije ogromnog broja molbi, čak i studentskih, dodijelila jednokratnu pomoć od 50 kruna za period od 1. X 1906 — 31. I 1907,²⁸ a zatim u mjesecima februaru, martu i aprilu 1907. daljnju pripomoć od po 20 kruna mjesečno.²⁹ Ovako regulisana »Prosvjetina« skrb produžide se i sljedeće školske 1907/8. godine, za koje je vrijeme dobio pomoć u iznosu od 150 kruna.³⁰ Na ovaj način umjetnik nema više potrebe da traži posao radi izdržavanja, pa se mirno može posvetiti školi i sticanju potrebnih mu znanja.

Rad na tečaju se odvija na temelju gipsanih modela, kolor i crno-bijelih foto-reprodukcija koje je trebalo kopirati. Nešto kasnije će Bijelić postati prijatelj Janovskog, s kojim se često druži. On već radi bez nadzora, najviše u tehnici pastela. Katkada skupa odlaze u prirodu i slikaju pejzaž. Prilikom jedne veće narudžbe, koju je kod Janovskog izvršio Grga Lesić, sekretar nadbiskupa Stadlera, za izradu serije ranijih bosansko-hercegovačkih biskupa, Bijelić postaje saradnik Janovskog na ovom poslu. On pravi skice za 5—6 portreta, a kasnije — skupa s učiteljem — odlazi kod nadbiskupa da naplati. Intervencija nije urodila plodom. Račun nije nikada plaćen.

Kada danas sumiramo šta je sve Bijelić dobio u školi Janovskog, spremni smo ocijeniti da tu on nije mnogo profitirao. Mora se, naime, priznati da je iskustvo autodidakta Bijelića na ovim poslovima bilo tuđa već toliko da on, ako nije bio bolji od svog učitelja, a ono mu je sigurno bio ravnopravan partner. Jedino što je još mogao tražiti i saz-

²⁶) *Srpska riječ*, g. II, br. 127, Sarajevo, 3 (16) IX 1906, str. 4.

²⁷) *Ibid.*, br. 132, 12 (25) IX 1906, str. 2.

²⁸) *Prosvjeta*, g. I, br. 5, Sarajevo, 1. V 1907, str. 77.

²⁹) *Ibid.*, br. 6, 1. VI 1907, str. 94, br. 8, 1. VIII 1907, str. 117.

³⁰) *Ibid.*, g. II, br. 1 i 2, 1. I 1908, str. 109—110.

nati kretalo se u granicama čisto zanatskog iskustva. Zato kod našeg umjetnika i u ovom vremenskom rasponu nije ugasla želja da i dalje, s vremena na vrijeme, nacrti po koji portret ili naslika akvarel u prirodi, kamo je najčešće išao s Đokom Mazalićem. Te stvari prodavao je za vrlo jeftine pare.



Jovan Bijelić: *Portret Đoke Mazalića*, 1906.

Veoma su nesigurne informacije o tome gdje je sve slikar stano-
vao u periodu koji je slijedio od napuštanja gimnazijske klupe do vre-
mena o kojemu govorimo. Jedini siguran podatak je informacija da je
izvjesno vrijeme proboravio na stanu porodice Mazalić, u nekadašnjoj

Zembiljevoj ulici, u zgradi br. 60 (kuća je donedavno egzistirala u današnjoj JNA ulici).

Sasvim iznenada, u ljeto 1907. g., došlo je do neobične, za mladog Bijelića veoma privlačne ponude. Izvjesni Mihailo Đulik, Slovak po narodnosti, koji je u Sarajevu službovao kao pomoćnik advokata Rotkopfa, bio je ogorčen mađarskom okupacijom njegove domovine i terorom kojega provode mađarske upravne vlasti nad slovačkim življem. Posebno je teškim nasiljem smatrao nastojanja mađarskog ministra prosvjete grofa Alberta Apponya da mađarizuje slovačku omladinu. Đulik povjeri Bijeliću namjeru da za žigosanje ovih mađarskih nedjela izradi dvadesetak karikatura koje bi bile izdate u vidu mape i distribuirane u javnost. Da se to nasilje što snažnije i adekvatnije izrazi, biće, naravno, potrebno poći na lice mjesta i osobno se uvjeriti o situaciji u ovoj zemlji. Usputno će Đulik svratiti do sestre, uz to u



Jovan Bijelić: *Bendbaša u Sarajevu*, ulje na platnu, 1923. g.

Budimpešti konzultovati narodne poslanike Slovake da bi ih zainteresovao za svoj projekat.

Put ih je vodio preko Beograda i Budimpešte. U Slovačkoj su posjetili mjesta Trenčín, Rutku i Žilinu, te na kraju Đulikovo rodno

mjesto Rovne. Ovdje su ostali tri dana i tu sakupili obilje materijala. Vratili su se preko Budimpešte i Zagreba.³¹

Po povratku u Sarajevo, Bijelić je na ovu temu izradio crteže na hartiji (tuš i boja). Poručilac je bio veoma zadovoljan izvedbom jer je smatrao da su njima bili pogodeni upravo oni aspekti mađarskog terora koje je trebalo najviše istaći. Đoko Mazalić se sjeća, na primjer, jednog crteža s prikazom lava (simbol za Mađara) ispred kojega je stajao Slovak u narodnoj nošnji, s nožem skrivenim iza leđa. Slovak uzvikuje: »Proždrži ako smiješ?!« U sjećanju mu je ostao i drugi crtež s prikazom obješenog čovjeka.³² Sam se Bijelić prisjeća crteža koji je prikazivao mašinu za mljevenje žita. Grof Appony vrti mašinu u koju Mađari ubacuju Slovake, ali iz koje ispadaju Mađari. Nije poznato da li je ova mapa, koja je trebalo da se pojavi pod naslovom »Ogledalo mađarske slobode«, ikada ugledala svjetlo dana. Po svoj prilici Đulikova iznenadna smrt spriječila je da ova ideja bude provedena u djelo, pa je zauvijek ostala nerealizovana.

Tokom šk. 1907/8. g. Bijelić je i dalje pohađao atelje Janovskog³³ u koje se vrijeme još druži s učiteljicom i simpatičnim arhitektom Hudecom, s kojima zajednički provodi čitave dane. U isto vrijeme, u slobodnim časovima, Bijelić radi za sebe i građanstvo. To njegovo, da tako kažemo, »poluprofesionalno djelovanje«, u trajanju od punih 4–5 godina bilo je već dobro poznato javnosti, koja je sve više pokazivala interesovanje da pomogne slikaru u njegovom daljnjem školovanju s obzirom na okolnost da se radi o nesumnjivom talentu. U tom smislu pojavili su se napisi i u lokalnoj štampi.³⁴

³¹) Bijelić je sačuvao svježu uspomenu i s dosta uhićenja pričao o prvom svom putovanju preko granica Bosne. »Beograd, koji me je kao magnet privlačio i čije sam viđenje s čelnom čekivao, ostavio je na mene strašan utisak. Osobito njegov uži centar. Na mjestu današnjih Terazija nalazili su se mali kućerci iznad kojih se jedino uzdizala velelepna zgrada »Hotel-Moskve«. Na potezu od Knez-Mihajlove ulice skroz do Slavije sterala se kaktusima pa je sve to, nakon Sarajeva u kome je centar bio izgrađen na savremeni, evropski način, izgledalo meni neprijatno, i neočekivano u negativnom smislu te riječi ...

Vraćali smo se preko Budimpešte i Zagreba, i u ovom posljednjem zadržali se jedan dan. Oba ova grada, nakon susreta s Beogradom, izgledala su mi kao divan san. Pa, ipak, Beograd mi je bio najmiliji!»

³²) Izjava Đoke Mazalića, 3. VI 1959.

³³) Iz Sarajeva je Janovski prešao u Maribor. Njegovo slikarsko djelovanje u ovom gradu nije posebno zapaženo. Živio je u miru, vremenom zaboravljen i odbačen. Samo se u jednoj prilici pojavio i u jugoslovenskoj konkurenciji, na »V. jugoslovenskoj umjetničkoj izložbi«, u Beogradu, 1922. g., kada je izložio, još u Sarajevu, 1907. g., nastalo platno »Gustars«. Izlagao je s mađarskom grupom »Grohar«. (*Katalog »V. jugoslovenske umjetničke izložbe«, Beograd, 1922.*)

³⁴) U listu *Srpska škola* objavljena je bilješka pod naslovom: »Sv. Savo blagosilja srpcade«. Navodi se da je prema istoimenom originalu D. Krtiću »mladi umjetnik g. Jovo Bijelić« vrlo uspješno izradio sliku masnim bojama. Pomenuti posao izvršio je prema narudžbi jednog trebinjskog gradanina, koji će je pokloniti Srpskoj školi u Trebinju.

Tako je otprilike pripremljen teren za Bijelićev odlazak na akademiju. No, prije nego je otišao, napravio je tokom ljetnjeg odmora vrijedan posao. Za pravoslavnu crkvu u Janjilima (selo kod Bosanskog Petrovca) izradio je ikonostas sa više od tuceta ikona. Za umjetnika je ovaj posao predstavljao dvostruku dobit. Jer ne samo da je time osigurao pristojnu sumu novaca već je od tada selo počelo drugačije da gleda na umjetnika i njegovo slikarstvo. Sve do tog vremena, naime, seljani su obezvređivali posao slikara, njegovu profesiju i školovanje. Ova prilika je pomogla da se ta shvatanja koriguju, jer se počelo spoznavati da i slikarstvo može biti unosan posao, naročito ako se radi o majstoru koji dobro pozna svoj »znanat«.³⁶

II

Bijelićevi susreti sa Sarajevom i Sarajevo u njegovom slikarskom djelu

Interesovanje za Bijelićev rad u Sarajevu uticalo je na odluku Glavnog odbora »Prosvjete« da pomogne njegovu kandidaturu za prijem na akademiju u Krakov. Radi toga mu je dodijeljena potpora od 150 kruna.³⁷ A kada je sanirao prilike oko prijema i upisa u akademiju, društvo mu je i za narednu školsku godinu dodijelilo stipendiju u iznosu od 800 kruna.³⁸

I za sjedeću školsku, 1909/10. g., Bijelić se obratio molbom za pomoć sarajevskoj »Prosvjeti«. No, ovaj put bez većeg uspjeha. Usljed teške finansijske situacije u kojoj se našlo društvo, raspoložuci sumom od svega 20.000 kruna za stipendiranje visokoškolaca, »Prosvjeta« je mogla da od 71 molbe pozitivno riješi 39, dok su 32 molitelja odbijena.

³⁶... Bijelić pokazao je u više prilika, da ima dar za ovu vještinu, te bi ga valjalo potpomoći, da se potpuno usavrši na kojoj slikarskoj Akademiji. Naše društvo 'Prosvjeta' treba da obrati pažnju na ovog mladog umjetnika i da mu dađe stipendiju za izučavanje slikarstva na Akademiji, jer mi Srbi i onako smo oskudni u vaspitnim vještinama.» (*Srpska škola*, g. I, sv. XIII, Sarajevo, 30. III 1908, str. 414.)

³⁷) »Janjilčani ovdje novi crkvu. Danas na Ilin-dan, na dan crkvene slave osveštaće se novi božji hram. Još u samu zoru povrvio narod u selo...

Kako služba još ne počinje, sav taj svijet gura se u crkvi i oko nje, da je što bolje vidi... A između svih kroz narod najviše trčkara i provlaci se jedan dječak u kaputu. Kao da hoće da ga svak opazi, izraz njegova lica odaje neko unutrašnje uzbuđenje, a ujedno i ushićenje nečim, i od usta do usta ide šapat: 'Njegov otac zidao je i izgradio ovu crkvu, a on — namolovao je sve te svece u crkvi. Uči u Sarajevu, a već zna taj posao bolje nego onaj stari Cajkanović, što je radio u Petrovačkoj crkvi! Osluškuje to mali Milan, i osjeća kako raste, raste i kao da ne hoda kroz taj svijet, nego kao da lebdi iznad njega nekuda visoko. Zna on: ova Bogorodica bolja je nego ona u gradu. Sta? — bolja je nego ona u sarajevskoj crkvi! A Isus! Ko je takvog naslikao! Pa oni drugi sveci!

Ali sav taj svijet još ne zna zbog čega se on osjeća toliko srećnim, možda još više nego zbog ovih svojih djela... Od zarađenog novca u crkvi kupio je on svojoj sestri Mari veliki derdan, koji joj dopire do same zemlje...» (*Jovan Bijelić: Dug. — Narodna obnova*, g. XV, br. 23, Beograd, II. VI 1939, str. 360).

³⁸) *Prosvjeta*, g. II, br. 8, Sarajevo, I. VIII 1908, str. 139.

³⁹) *Ibid.*, g. III, br. 7, I. VII 1909, str. 86—87.

Među posljednjim bila su sva četiri studenta akademija likovnih umjetnosti, dakle i Bijelić, kojemu je, umjesto stipendije za godinu dana, dodijeljena jednokratna pomoć od 150 kruna.³⁵

Umjetnik je tako ponovo zapao u dosta tešku materijalnu situaciju. Zaista, u pitanje je došlo svo njegovo dosadašnje školovanje. Sa sumom koju je dobio, on ovog puta može da plati samo troškove puta od Sarajeva do Krakova i da mu poslije toga ostane još neznatna suma kojom može podmiriti ostale troškove života za svega jedan ili dva mjeseca. Suočen s tako teškim položajem, Bijelić piše Vasilju Grđiću — tada sekretaru društva »Prosvjeta« — pismo u kome prosto vapi za bilo kakvom pomoći. Grđić mu je, sjeća se umjetnik,³⁶ odgovorio jednom Zmajevom misli, koja bi se, otprilike, iscrplila u značenju da je potrebno istrajati u radu, jer ako pogledamo oko sebe lako ćemo zapaziti da još ima ljudi koji se nalaze i u goreem položaju nego što je naš. Bijelić se tada odlučuje na nov korak i 8. novembra piše obrazloženu molbu Zajedničkom ministarstvu finansija u Beč kojom traži pomoć za nastavak studija. Molba je riječena povoljno i umjetnik je dobio jednokratnu potporu u iznosu od 100 kruna. Novac mu je otpremljen iz Beča 16. novembra.³⁷

Poslije veoma dobrog uspjeha (barzo dobry), koji je umjetnik ostvario na kraju školske godine, Bijelić je stekao moralno pravo da se ponovno obrati sarajevskoj »Prosvjeti« za materijalnu pomoć. Impresioniran uspješom molbioca, članovi Glavnog odbora društva bili su jednodušni u stavu da se uvaži Bijelićev zahtjev. Odobrena mu je stipendija u iznosu od 500 kruna, i jednokratna pomoć od 75 kruna.³⁸ Da se ne ponovi prošlogodišnje iskustvo, on se gotovo istovremeno obraća za pomoć Ministarstvu finansija u Beč, koje mu u novembru 1910. g. dodjeljuje jednokratnu pomoć od 100 kruna. Tako osiguran Bijelić je pošao u Krakov na treću godinu studija.

Pošto je i za sljedeću školsku 1911/12. godinu dobio stipendiju »Prosvjete« u iznosu od 800 kruna, čemu će kasnije, u dva maha, pridoci pomoć od po 60 kruna koju mu je dodijelilo Ministarstvo finansija,³⁹ Bijelić se upisuje na IV godinu studija, u klasi prof. Vičulkovskog (Szkoła Profesora Wyczółkowskiego). I ovu školsku godinu završio je s vrlo dobrim uspjehom, i uz pomoć od 50 kruna, koju mu je dodijelilo Ministarstvo finansija, mogao je preko ljeta posjetiti svoj rodni kraj, gdje se odmara i, kao i ranije, mnogo slika.

Ali je ovogodišnji odmor umjetnik iskoristio na još jednom poslu — na pripremama za kompletiranje svog dijela eksponata koje treba da izloži na zajedničkoj izložbi s kolegama P. Tiješićem i Đ. Mazalićem, u Sarajevu. Za materijalnu pomoć oko organizacije izložbe,

³⁵) *Ibid.*, g. IV, br. 7, 1. VII 1910, str. 118.

³⁶) *Lejva* umjetnika, 15. 1. 1960.

³⁷) K. und. K. gemeinsames Finanz-Ministerium in Angelegenheiten Bosniens und der Hercegovina, G. Z. 14. 698, 13. XI 1909.

³⁸) *Prosvjeta*, g. V, br. 7, Sarajevo, 1. VII 1911, str. 104 i 108; *Izvještaj Glavnog odbora »Prosvjete«* podnijet X redovnoj glavnoj skupštini, 19. VI 1911, str. 6 i 10.

³⁹) K. und. K. gemeinsames Finanz-Ministerium..., G. Z. 18.230/1911, od 24. XI 1911, und G. Z. 5.704/12 od 19. IV 1912.

(Dokumentacija Državnog arhiva Sarajevo.)

koja treba da se otvori već u septembru mjesecu, oni su se, 25. avgusta obratili Zemaljskoj vladi koja im je odobrila iznos od 300 kruna. Novac je isplatilo Ministarstvo finansija u Beču.⁴⁵

Na izložbu, koja je od 1—20. septembra 1912. g. bila otvorena u Društvenom domu, Bijelićeva su platna stigla sa zakašnjenjem od pet dana. Predstavio se, uglavnom, radovima nastalim u Krakovu, ali i slikama koje je tokom ljeta radio u zavičaju. Lokalna štampa popratila je ovaj događaj kao koristan doprinos kulturnoj atmosferi grada. Umjesto stručnih recenzija, listovi su apelovali na javnost da posjeti izložbu u što većem broju i tako, a i otkupom, pokaže razumijevanje za rad mladih umjetnika.

Među nekoliko prodatih Bijelićevih slika bila su i dva portreta koje je otkupila Zemaljska vlada za 300 kruna.⁴⁶ Odluci o otkupu portreta (istom prilikom otkupljena su tri Tiješićeva rada za 300 i jedan Mazalićev za 200 kruna) prethodila je stručna ocjena Mane Krnica i Baltazara Baumgartla, koji su, prema nalogu vladina savjetnika, M. Bedanića, obišli izložbu i izvršili izbor djela koja »pokazuju umjetničku vrijednost».

Zadovoljan prijemom svojih platna, donekle i materijalnim uspjehom izložbe, uz to osiguran stipendijom sarajevske »Prosvjete», koja mu je i ovog puta obezbijedila maksimum davanja, iznos od 800 kruna,⁴⁷ Bijelić raspoložen polazi na petu godinu studija u Krakov. Ovog se puta upisao u klasi poznatog umjetničkog imena, istaknutog likovnog pedagoga, impresioniste Juzera Pankijevica. I u ovoj godini naš slikar je sjajno obavio svoj školski zadatak. U oba semestra polučio je vrlo dobar uspjeh iz slikarstva, dok je iz discipline »večernji crtež» dobio odličnu ocjenu.

I u školskoj 1913/14. g. naš umjetnik moli Zemaljsku vladu da mu odobri pomoć za nastavak školovanja u Parizu. Molba mu je povoljno riješena i on je ovog puta dobio stipendiju od 1.100 kruna godišnje.⁴⁸ Nakon Pariza, umjetnik se obraća Zemaljskoj vladi za materijalnu pomoć radi studijskog boravka u Italiji. Vlada i Ministarstvo finansija dugo su preispitivali Bijelićev zahtjev,⁴⁹ i, najzad, intervencijom Bijelićevog tasta Ludowiga Gzondelja i vladinog tajnika M. Madurowicza, dodijelili mu stipendiju, ali ne za Italiju već u Prag, u trajanju od pet mjeseci. Ukupno odobrena suma od 450 kruna biće mu

⁴⁵) Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina, N. 201.985/V — 3, Sarajevo, 3. X 1912; K. und K. gemeinsames Finanz-Ministerium..., G. Z. 14.490/1912, Wien, 16. X 1912.

⁴⁶) K. und K. gemeinsames Finanz-Ministerium..., G. Z. 14.394, 7. X 1912.

⁴⁷) Izvještaj Glavnog odjora »Prosvjete» za god. 1912/13. podnijet Glavnoj skupštini održanoj 16 (29) juna 1913. u Sarajevu, Sarajevo, 1913, str. 7.

⁴⁸) Nakon što je domo riješenje o dodjeli stipendije u iznosu od 1.100 kruna, Bijelić je, pravdajući svoj zahtjev skupim životom u Parizu i okolnošću da mora nabavljati slikarski materijal, zatražio povišicu stipendije na 1.400 kruna, ukoliko se želi da on uspije u radu. Zahtjev molbaca nije usvojen, jer se stalo na stanovište da je to suma koja se daje i studentima u Jeni, Leipzigu i Zürichu, za koje se veli da studiraju i teže naučne discipline. (K. und K. gemeinsames Finanz-Ministerium..., G. Z. 12.465/1913, S. 9.)

⁴⁹) K. und K. gemeinsames..., G. Z. 13.573/1914, und G. Z. 3139/1915, Wien, 26. III 1915; Landesregierung für Bosnien und die Herzegovina, Nr. 213.651/V — 2, Sarajevo, 29. IX 1914.

isplaćena u pet mjesečnih rata od po 90 kruna na blagajni u Pragu (S. k. finančni zemlska pokladna Prag III) s tim što ista počinje da teče od 1. marta 1915. g.

Nakon studija Bijelić dobiva dekret Zemaljske vlade (akt. br. 93.857 V-3 od 23. IX 1915) o postavljenju za asistenta crtanja na Velikoj gimnaziji u Bihaću, s mjesečnom plaćom od 1600 kruna.⁴⁸ Povučeni u osamu, u mir i sreću tek osnovane porodice, Bijelić već od prvih dana počinje da slika. Djelujući tako, on je za dosta kratko vrijeme uspio da sačini veći broj radova da bi između njih mogao da izvrši izbor deset najkvalitetnijih koje će eskponirati na »Izložbi umjetnika iz Bosne i Hercegovine«, priređenoj oktobra 1917. g. u Sarajevu. Zato nije nerazumljiv i uspjeh koji je doživio kod publike i kritike u ovom mjestu.⁴⁹ Ohrabren povoljnim prijemom svojih slika u Sarajevu,



Jovan Bijelić: *Kozja čuprija kod Sarajeva*, ulje na platnu, 1924. g.

pa i izvjesnom materijalnom koristi koju je imao od njih (prodane su tri slike), Bijelić je mogao još temeljitije da priligne na posao sa željom da pripremi novu, samostalnu izložbu svojih radova.

Time nisu bili prekinuti Bijelićeve kontakti sa Sarajevom i svojim prijateljima u ovom mjestu. Oni će se nastaviti i za vrijeme umje-

⁴⁸) *Ibid.*, G. Z. 9297/1917.

⁴⁹) »Izložba umjetnika iz Bosne i Hercegovine«, Sarajevo, oktobra 1917, organizovana pod patronatom zemaljskog poglavara, generala Stjepana baruna Sarkotića Lovčenskog, predstavljala je po opsegu najveću (20 autora sa 156 djela) i po dijapazonu umjetničkih shvaćanja najširu likovnu manifestaciju koja je do tog vremena održana u glavnom gradu okupiranog bosansko-hercegovačkog područja.

tnikovog boravka u Bihacu, odakle navraca u grad na obalama Miljacke, osobito u periodu priprema za drzavni ispit, a i kasnije kada je prešao u Beograd (2. novembra 1919. g.) i u njemu se stalno nastanio i ostao do kraja svog života.

Tako on, u pokušaju da osvježi inspiraciju, u ljeto 1924. g. polazi s porodicom u Bosnu. Put ga vodi preko Sarajeva, gdje odsijeda kod prijatelja svoje žene, obitelji Delijanisa, u Strossmayerovoj ulici broj 3. Došao je s dugom kosom, poput nekog poete, i štapom — »ciupaga« — u ruci. Tokom šestnedjeljnog boravka, zajedno s Vladimirom Be-



Jovan Bijelić: *Kod Sarajeva*, ulje na platnu, 1929. g.

cicem, slika okolinu grada, najčešće omiljeni im motiv Kozje čuprije, obrađujući ga u nekoliko varijanti, pretežno u tehnici akvarela. U znak prijateljstva izradio je i poklonio domaćinima skupni »Portret supružnika Delijanisa«.

U ljeto 1929. godine ponovo je došao u Sarajevo i nakon nekoliko dana provedenih u ovom mjestu, produžio je u Jajce. Daleko spektakularnije biće putovanje sljedećeg ljeta. Na put neće poći sam kao ranije, već sa voljenom Ljubom Jovanović, i na mnogo duži itinerarium. Po običaju najprije je došao u Sarajevo i u njemu ostao nekoliko dana, a zatim, preko Travnika i Jajca, produžili su u Split i odatle na Korčulu, Brač, Hvar, Dubrovnik, te opet u Sarajevo.

Od kritike priznat i u javnosti poznat i cijenjen, umjetnik postaje jedna od glavnih poluga likovnog gibanja u prijestonici. On je ugledan reprezentant »moderne« beogradskog umjetničkog centra, ali i ak-



Jovan Bijelić: *Portret Pavla Tiješića*, ulje na platnu, 1907. g.

tivan društveni radnik, između ostalog glavna motorna sila elitne umjetničke formacije «Oblik», njen stalni sekretar, onaj spiritus rector za čije su ime vezane gotovo sve akcije ove inače veoma dinamične umjetničke grupe. U toj funkciji Bijelić, prvom polovinom februara mjeseca 1931. g., ide u Sarajevo i Banjaluku radi pripremanja terena za organizaciju «Oblikovih» izložbi u ovim mjestima. 13. aprila ponovo je došao u Sarajevo, gdje otvara V. izložbu umjetničke grupe «Oblik».

A onda je nastupio dugi zastoj. Tek nakon 16 godina iščekivanja i kolebanja pružila mu se prilika da ponovno dođe u grad u kome je pohađao gimnaziju i primio prve slikarske pouke. Novembra

1957. g., tek nešto malo izmijenjena, velika retrospektivna izložba umjetnikova djela, priređena u Beogradu, prenijeta je u Sarajevo i u ovom, Bijeliću veoma dragom mjestu, otvorena. Priređena u organizaciji Savjeta za kulturu BiH, trebalo je da simbolizuje ljubav i afinitete koje prema umjetniku i njegovom djelu gaje građani šireg zavičaja i, obratno, umjetnika prema Bosni i Bosancima. Sa štapom ukrašenim srebrnom ručkom, obavezno u društvu supruge Ljube, umjetnik je razdragana srca stigao u Sarajevo, za koje ga mjesto vuzaju uspomene iz ranog mladenačkog doba. Vedar i veseo, praćen interesovanjem javnosti i dužnim respektom prisutnih gostiju prema velikom mu djelu, umjetnik je — zahvalivši na toplim riječima upućenim mu prilikom otvaranja izložbe — trunat iskazanom pažnjom, sjetnim glasom ponovio jednu često isticanu svoju izreku: »Sve što sam napravio, sve što sam učinio... imam da zahvalim samo mojoj majci Bosni!«³⁰

Kraći boravak i zadržavanje Bijelić je iskoristio za obilazak starih školskih drugova i osvježavanje uspomena na protekle vesele i bezbrižne trenutke dječjeg doba.

Novo svoje putovanje i susret s ovim gradom Bijelić je ostvario tokom avgusta i septembra 1959. g., prilikom odlaska i povratka u svoj rodni zavičaj. Dogodilo se to u vrijeme jednog od najsrećnijih trenutaka koje je proživljavao u svom životu, u danima kada je, nakon trogodišnjeg potpunog sljepila, ponovno ugledao svjetlo dana. Ganut i uzbuđen, srećan i razdragan, puni Bijelić istove svojih skizzenbucha motivima kraja, portretima poznanika i mještana, na svim stanicama svog dugog itinerara, pa i one početne i završne — Sarajeva.

Svoje posljednje putovanje i susret s ovim gradom Bijelić je ostvario septembra 1960. g., opet na prolazu u rodni kraj, da bi lično prisustvovao novom uspjehu, otvorenju retrospektivne izložbe svog djela, priređene u okviru proslave 700-godišnjice Bihaća.

III

Slikarske pouke primljene u Sarajevu i izložbena djelatnost u ovom gradu

Svoj život u umjetnosti Bijelić zahvaljuje slučaju. Umjesto da nakon završene niže gimnazije pođe na bogoslovski nauk u Reljevo i postane sveštenik, kako je to njegov otac želio i radi čega ga je i uputio u Sarajevo, on je imao sreću da u ličnosti nastavnika crtanja, akademskog slikara Ferdinanda Velca, nađe vještog i iskusnog pedagoga, koji je, uočivši talenat svog učenika, probudio u njemu volju za razvijanjem urođenih mu crtačkih sposobnosti. I što je još važnije, dao mu poticaja za samostalan rad i vježbe u prirodi.³¹ Velec je, naime, bio protiv me-

³⁰) »Otvorena izložba slika Jovana Bijelića«, *Oslobođenje*, g. XV, br. 3531, Sarajevo, 4. XI 1957, str. 3.

³¹) Tokom šestogodišnjeg školovanja na Velikoj gimnaziji u Sarajevu Bijelić je u programu nastave likovnog obrazovanja izvodio: crtanje geometrijskih tijela i ornamenata (u šk. 1897/98. g.), crtanje po drvenim i žičanim obrascima (1899/900), crtanje ornamenata po bezbojnim i višebojnim uzorcima (grčkim i rimskim), u 1900/1901. g., crtanje lika čovjeka i crtanje po sjećanju i perspektivi (1901/1902). (Iz *Izveštaja Velike gimnazije u Sarajevu* za šk. g. 1897/98 — 1902/1903.)

hantičkog kopiranja u školskoj nastavi i, kako sam veli, »besmislenoga i beskorisnoga stigmatičkoga crtanja kojim se samo ubija duh», i umjesto te prakse preporučuje crtanje u prirodi. Ovakav se stav Bijelićeva učitelja može objasniti izmjenama koje su upravo u to doba izvršene u programu nastave crtanja na realkama i gimnazijama Austro-Ugarske Monarhije. Naime, umjesto ranijeg programa (zacrtao u odluci br. 9139 od 17. VI 1891), po kojemu se gimnazijska nastava crtanja svodila na geometrijsko iscrtavanje i kopiranje skulptorsko-istorijskih modela i bezbojne sadre, donijeta je nova uredba (za realke I. III 1899, za gimnazije 23. II 1900), koja je značila nesumnjiv progres, jer je omogućila uvođenje praktičnijeg i korisnijeg metoda nastave. Učitelj je dobio slobodnije ruke u izvođenju nastavnog programa koji treba da je raznolik i privlačniji. Mjesto ranije vezane forme, sada ima na raspoložanju velika bogatstva prirode. Učitelj ima veću slobodu izbora materijala i to mu dopušta da delićo više pažnje obrati uočavanju individualnih mogućnosti učenika.²²

Ovako držanje F. Velca i simpatije koje je imao za mladog Bijelića dali su impulsa njegovom učeniku za samostalan rad. Pored pomoći koju pruža kolegama, a koja se svodila na korekturu crteža, radio im je i čitave zadatke. Uz crtež olovkom, Bijelić, predusretljivošću Velca koji mu je darovao boje, vježba i u tehnici akvarela. Tim poslom stekao je šire poznanstvo i popularnost u školi, a istovremeno obezbjeđivao dopunska sredstva za svoje izdržavanje.²³ Nedugo zatim on će pokušati da se ogleda i na slikarskom planu. Prvi takav zahvat izveo je u pokušaju da napravi jednu ikonu. Eksperiment mu nije uspio, štaviše, ikona je usljed nepažnje slikara izgorjela. U ponovljenom pokušaju rezultat je bio bolji, i mladi »slikar» je uspio da zadovolji zahtjev naručioaca, sarajevskog knjižara Jove Ukropine, koji mu je za ovaj rad isplatio iznos od 20 kruna. To prvo ogledanje Bijelića u tehnici ulja, što mu se duboko urezalo u sjećanju i što je često pre-

²² Ivanomir Velić: O umjetničkoj odgoji u školama topče, a u srednjim školama napose. — *Sećanja na osamdeset i devetogodišnjeg Velike gimnazije u Sarajevu*, Sarajevo, 1903, str. 5—21; August pl. Tartaglia, Banjaluka: Izložba učila za srednje škole u Beču god. 1903, *Školski vjesnik*, g. X, Sarajevo, 1903, str. 342—344.

²³ »Deliktivno, u trećem razredu gimnazije, rešio sam se da manem očeve ambicije i da budem slikar. Otac nije znao ništa. Kad je na kraju treće godine učenja saznao da nemam volje za ono šta je on htio od mene, i da još hoću da budem neki slikar, rekao je da više ne dolazim u školu. I dugo nisam dolazio. Pomirili smo se tek kasnije.

Kada se te treće godine završila škola, svi su pošli kući sem mene, tada je više nisam imao. Ali se nisam ništa bojao: već sam umeo, u crtanja, da napravim sličnost. Da čovek kojeg crtam liči na sebe. I dobijao sam za takav jedan crtež po 10, po 15 kruna. A zaradivao sam i na ovom: klasifikacija je redovno bila svakog prvog u mesecu a crtanje je retko ko voleo u mom razredu. I onda, dodu moji drugovi kod mene i... svakome sam znao da napravim sigurnu trojku. Zaradivao sam tada i do 40 kruna. A stan i hrana odnosili su mi 22 kruna. Ostalo sam s drugovima trošio na slatkiše. Radio sam i akvarele. I prodavao. Kupovao je običan svet. Kažu mi: dodi mali kod mene, napravi mi šumu i reku. I ja napravim šumu i reku, oni plate, i svako na svoju stranu zadovoljan.

(D. Adanović: Posle tri godine mraka. — *Nin*, g. IX, br. 434—435, Beograd, I. V 1959, str. 17.)

pričavao,²⁴ dogodilo se poslije napuštanja gimnazije, decembra 1903. godine.

Od tada, pa do odlaska na akademiju u Krakov, Bijelić stiče izvjesni renome slikara u ovom gradu i kao takav ispunjava brojne sitne narudžbe, radeći najčešće crteže olovkom i krejonom, ali i akvarel-tehnikom. Ovaj rad se odvijao ličnom inicijativom snalažljivog mladića, koji u tom poslu nalazi elemente svoje materijalne egzistencije. O nekoj evoluciji u smislu usvajanja novih znanja slikarske tehnike čini se da ovdje ne može biti govora jer za tako što nije u ovoj sredini bilo ni osnovnih preduslova — škole, tečaja ili kvalifikovanog učitelja akademskog slikara kod kojih bi ambiciozni mladić mogao da dopuni i obogati svoja znanja iz oblasti likovnih umjetnosti. Njegovo

²⁴) „Svršio sam malu maturu (ovaj navod nije tačan — op. S. T.) i ostao u Sarajevu kao slikar. Tada je već bio jedan, veoma poznat, Spiro Bocarić. Radio je mnogo. Moj drug iz škole Đoko Mazalić i ja važili smo za mlade i nadobudne. Spiro je bio uvažen i rado priman svuda, a mi, mi smo tek počinjali. Išli smo zajedno oko Sarajeva, verali se, šetali, slikali i prodavali.

Na uljane boje s kojima je Spiro radio tada još nisam ni pomislio. A to je došlo sasvim iznenada, taj susret sa uljem.

Knjižar Ukropina Jovo reče mi jednog dana: slušaj, da mi napraviš moga sveca, Nikolu. Bila je zima, četiri dana pred praznik.

Uzmi pare, kaže mi Jovo, kući boje. Skupe su, kažem ja, uzajmiću ih. I odem kod svog druga iz škole, bio je Poljak i bogat, Eduard Madurović se zvao i pitam ga za boje. Imao ih je, prave uljane. I uzajmim ja njih od Madurovića. Kupim platno i počnem.

Ja nisam znao kako se radi, da pitam nisam hteo, i počnem kako sam umeo.

Bio sam sav umazan, ni četku nisam znao da operem. Do predveče sveca sam naslikao, izgledao je vrlo loše. I on sam i cela slika. Prava ružoba. Bila je očajno videti, a kamoli u kući kao sveca držati. Vremena je bilo malo i ja ti onu moju sliku ostavim kraj peći da se... osuši. Ništa nisam znao. Sutra je trebalo ići u konzistoriju da se slika odobri i osveti, i u crkvu — da tamo prenoći. Takav je običaj bio. A peć užarena, decembar je, izadem napolje na česmu da operem sebe i četke ali ništa nisam mogao, umazao sam se još više, i česmu sam umazao pa su me žene što su tu dolazile da peru odjurile. Ja pobegnem, dođem natrag da vidim sveca, kad — imam šta videti. Nigde mog svetog Nikole. Sav se istopio, sav iscurio dole na krparu. Sećam se dobro: bio sam ljut, ali mi nije bilo žao. Vidim ja onda da se tu po svojoj glavi ne može, i odjurim do Madurovića. Pitam ga, a on mi sve lepo kaže kako to ide, kako se boje mešaju, kako se četke čiste, kako se slika suši. To je bio moj prvi unut u rad uljem.

Sutradan je moj novi sveti Nikola bio bolji. Nije bio bogzna šta, ali prema onom luče — pravi svetac. Odem posle kod Ukropine, on zadovoljan. Možda i zato što je bio izgubio strpljenje jer je sveti Nikola već prekasutra, a morala se ta slika osvetiti, da bi postala ikona. Pođem u konzistoriju, dođem pred arhimandrita Petra Zimonjića. Pokažem ja sliku, a on je po nekoći uze u ruke, a slika još nije bila sasvim suva, i — umaza Petar ruke. Briše on prste i pita — a kakav je to svetac. Pa, sveti Nikola, kažem ja. To, zar, sveti Nikola, pita on. To, kažem ja. Nije to sveti Nikola i nije to nikakav svetac, kaže arhimandrit Petar tako uvereno kao da mu je onaj pravi svetac bio brat rođeni. I zaključi: ja to odobriti neću.

Ja ljut, uzmem sliku pa napolje. Ukropina za mnom i viče: nema na njemu muhura, ali to je moj svetac. Meni se dopada iako nije u oltaru prenoćio. I odem mi kod Jove kući, on lepo prikuca sliku na zid, isplati mi čestito, i tako ja naslikah prvu sliku uljanu i zaradih na njoj lepe pare. Kupim odmah svoje boje i počnem s njima raditi. Prvo pejzaž, onda portret. I počnem ja s tim zarađivati dobro. Tako sam Hveo sve do 1908. godine kada sam dobio Prosvetinu stipendiju za Krakov... (Ibid.)

dopunsko, dvogodišnje pohađanje Zemaljske zanatlijske škole nije mu moglo pružiti pomoć na liniji obogaćivanja slikarskog iskustva i on je, uglavnom, već išao utabanim stazama. Ponavljao je ono što je naučio u gimnaziji kod F. Velca.

Tek je u privatnoj školi Jana Karela Janovskog (1906—08) mogao dobiti izvjesna saznanja koja su značila dopunu zanatske vještine, dok su mu tajne slikarskog kreativnog iskustva stajale još daleko iza leđa. Pa ipak treba istaći da je Janovski pomogao Bijeliću da stekne više slobode i da do tada usamljene pokušaje u radu s tehnikom ulja prevede u češću praksu. Staviše, Bijelić pomaže Janovskom u realizaciji porudžbina koje ovaj dobija. U određenom opsegu slijedi trag svog novog učitelja. Tako je, na primjer, po ugledu na Janovskog, koji je 1906. g. izradio »Portret vojvode Goluba Babića«, izradio svoju verziju ovog portreta, a 1907. po slici učitelja, na temu manastira Ostrog, izradio istoimeni pejzaž. Kako su izgledala ova dva rada i ostale Bijelićeve slike tog doba teško je donijeti određeniji sud, no najvjerojatnije je da su se kretale u okvirima naturalistički koncipiranih pokušaja i rješenja. Bijelić se, uz to, kako smo ranije naveli, javlja kao saradnik Janovskog na istom poslu, kao njegov, da tako kažemo, neke vrste asistent koji mu pomaže oko izrade portreta. Da bi, međutim, bar donekle stvorili makar i približnu ocjenu vrijednosti pouke koju je Bijelić mogao da primi u školi češkog slikara Janovskog, potrebno je vidjeti njegovu, u svoje vrijeme mnogo hvaljenu istorijsku kompoziciju »Guslar«,²⁵ koju je ovaj umjetnik, osim u Sarajevu, 1907, izlagao i u Beogradu, 1922. g., na »V. jugoslavenskoj izložbi«.

Prvo datirano i očuvano djelo koje je naš umjetnik izradio u Sarajevu prije odlaska na akademiju u Krakov je crtež (olovka) sa motivom Bišćevića čoška u Mostaru, nastao 11. VII 1908. g. Crtež otkriva vjerno bilježenje svih pojedinosti posmatranog isječka realne stvarnosti s karakterističnim strogo odijeljenim svijetlim i zasjenjenim zonama. Rad je očigledno nastao prema foto-reprodukciji slike jednog od austrijskih ilustratora i važan je dokument Bijelićevih stvaralačkih mogućnosti u, da tako reknemo, sarajevskom periodu umjetnikovog djelovanja.

Iz istog vremena, iako nešto ranije, potiču portreti Petra Bojanovića i Pavla Tiješića (ulja na platnu).

Otprilike s takvom predsprijetom i iskustvom uputio se mladi Bijelić na akademiju u Krakov. No prije nego je napustio Šeher, doživio je pravu radost. Saradujući s Miškom Hun, direktorom sarajevske Tvornice čilima, oko izrade crteža za uzorke potrebne proizvodnji, došao je u priliku da kod ove, u svoje vrijeme veoma kulturne i obrazovane žene, dođe do niza njemačkih i italijanskih časopisa ilustriranih reprodukcijama djela savremenih slikara ovih zemalja. Tako je, između ostalog, pregledao i veći broj primjeraka revije »Die Kunst«, a u jednom italijanskom časopisu je prvi put vidio reprodukcije radova slikara D. Segantinija (1858—1899), koji ga je snažno oduševio i kojega će se i kasnije sjećati.

²⁵) »Izložba slika«, *Srpska riječ*, g. III, br. 129, Sarajevo, 14 (27. VI) 1907, str. 3, br. 138, 26. VI (9. VII) 1907, str. 3.



Jovan Bijelić: *Sarajevo*, ulje na platnu, 1932. g.

Septembra 1912. Bijelić je u društvu s Đ. Mazalićem i Petrom Tiješićem (studentima akademija likovnih umjetnosti u Budimpešti i Krakovu), u Društvenom domu u Sarajevu, prvi put pred oči domaće javnosti izložio svoja platna. I mada je izložba imala katalog radova,⁵⁶ danas je teško saznati koliko je i koje je sve radove umjetnik izložio u ovoj prilici. Jednostavno katalog te izložbe danas više nije moguće pronaći.

Prema šturim i fragmentarnim podacima o izložbi napisanim u onovremenoj štampi date su samo sumarne ocjene njihove vrijednosti. Navodi se, na primjer, da se trojici mladih izlagača ne može osporiti talenat i elan pri radu, iako im izloženi radovi nemaju izraza umjetničke individualnosti.⁵⁷ Na drugom se jednom mjestu ističe da je primjetno nastojanje izlagača da u svoje radove unesu i nešto svog, te se uz to pretpostavlja da će Bijelić vremenom postati dobar portretist.⁵⁸

Sit gradske vrebe, Bijelić je, potkraj svog studijskog boravka u Pragu, pokazivao silnu želju za tišinom i osamotin. Ta unutrašnja napetost dobila je ubrzo svoje razrješenje, čak možda u najsretnijem vidu. Jer, šta je konačno Bihać, ta tiha bosanska kasaba, mogla da

⁵⁶) U oglasu kojim je najavljena izložba navodi se da njen katalog košta 30 helera. — (*Bosulsche Post*, Sarajevo, 6. IX 1912, str. 3.)

⁵⁷) »Silkarska izložba« *Srpska riječ*, g. VIII, br. 141, Sarajevo, 21. VIII (3. IX) 1912, str. 3.

⁵⁸) »S umjetničke izložbe« — *Ibid.*, br. 146, str. 3.

pruži umjetniku ako ne puni smiraj, kompletan fizički i psihički odmor i uslove za rad. Kako mu je nastava oduzimala malo vremena (desetak časova sedmično), Bijeliću su preostajale velike mogućnosti za slikanje. Strastveno povučen u svoju ekspresiju, umjetnik gotovo svakodnevno slika. Rađeći tako uspio je da sačini dovoljan broj platna s kojima bi mogao da se pojavi pred javnošću. Ali uslovi za organizaciju takve izložbe u mjestu nisu postojali. Da izađe izvan Bihaća, potrebna su veća materijalna sredstva, a tako što umjetnik još nije u stanju da podnese. Pa ipak nije bio bez sreće.

Upravo nekako u to vrijeme austrijske okupacione vlasti preuzele su na sebe brigu oko organizacije prve »Izložbe umjetnika iz Bosne i Hercegovine«, koja, kako su zamišljali njeni pokretači, treba da pokaže svjetskoj javnosti njihovu brigu za razvoj umjetnosti u okupiranom području, čak i u uslovima trajanja rata, čime Bosna i Hercegovina »stiče pravo da bude uvrštena u red kulturnih zemalja.«⁵⁴ Da izložba poprimi što spektakularniji karakter, upućeni su pozivi za učešće na otvaranju svim likovnim umjetnicima BiH bez obzira na kakvom su se poslu nalazili i u kojemu su mjestu živjeli. Tako je došao red i na Bijelića.

Izložba je smještena u glavnu vladinu zgradu, radi čega su prostorije svečane dvorane i pristupna stubišta ukrašeni cvijećem i tepisima. Otvorio ju je šef Odsjeka za kulturu i obrazovanje dr Grassl, poslije kojega je govorio i sam zemaljski poglavar i zapovjednik okupiranog područja general Stjepan Sarkotić. Izložbu posjećuju najistaknutiji predstavnici političkog i vjerskog života, kao i visoki činovnici austrijske uprave, čime se nastojalo potcrtati političko značenje ove kulturne manifestacije. Uistinu to je bila i glavna njena tendencija, budući se zna da su čisto politički motivi bili razlog njenom pokretanju.⁵⁵ Otud i tako širok publicitet, koji joj je dat. Trebalo je, naime,

⁵⁴) Prije nego je otvorena izložba, Zemaljska vlada je osnovala Institut za umjetnost i literaturu (Institut für Kunst und Literatur), koji je imao zadatak prikupljanja i podsticanja na rad kreativnih snaga okupiranog područja i stvaranje mogućnosti za njihove nastupe pred javnošću. Prva manifestacija rada ove institucije je bila ova izložba na kojoj su ured bosansko-hercegovačkih umjetnika sudjelovala i petorica stranaca (F. Bender iz Schweidnitsa, Ernst Germ iz Venecije, Đuro Grabianski iz Drohobycza, Rudolf Tomaschek iz Pardubice i Karl Vikas iz Manderna) — *Bosnische Post*, Sarajevo, II. X 1917, str. 5.)

⁵⁵) »U nedjelju, 14. X, svečano je otvorena umjetnička izložba u Sarajevu... Dr. Grassl pozdravio je zemaljskog poglavicu poduljim govorom, u kojem upada u oči da se govorilo samo o *narodu bez imena*. Nijednom riječju nije spomenuto da je to izložba na bosansko-hercegovačkom teritoriju i da je većina umjetnika *hrvatsko-srpskog plemena*. Birokracija bosansko-hercegovačke vlade misli, da se može posred svjetskog rata, a o najsuprotnijem produktu iednog naroda, o umjetnosti govoriti, a da se i ne spomene ime tog naroda. Zato je ta birokracija sa svojim anacionalizmom i dotjerala tako daleko. Ako se u odlučnim krugovima bosansko-hercegovačke vlade misli, da si je otvorenjem ove izložbe ona ili bilo tko mu drago stekao kakove zasluge po podizanje kulturnog nivoa u anektiranim zemljama i po umjetnosti u njima, onda se ljuto prevarila.

...Baš iz ovoga anacionalnog djelovanja, iz ove negacije nacionaliteta mora iznemstvo da crpe najlošiji dojam. Mi znamo da umjetnici našeg plemena, koji su u Sarajevu izložili, nisu postupali sva sponte već iz staleških obzira i opet po višoj zapovijedi izložbenih aranžira...« (»Umjetnička izložba u Sarajevu«. — *Obzor*, g. LVIII, br. 284, Zagreb, 18. X 1917, str. 3.)

prikazati javnosti skrb i brigu koju država poklanja umjetnicima, iz čega onda treba proisteci i zaključak o istorijskoj ulozi koju ona ima kao misionar kulture u ovoj zaostaloj sredini. Snažan je akcentat propaganda stavljala i u naglašavanju činjenice da pretežan dio izlagača čine domaći ljudi, umjetnici školovani na akademijama C. i Kr. Austro-Ugarske Monarhije, koji su uživali stalnu pomoć i zaštitu države.

Među dvadesetak izlagača nalazio se i Bijelić sa deset radova, nastalih u Bihaću. Njegov nastup ocijenjen je kao jedan od najuspješnijih. U konkurenciji s ostalim eksponatima, od kojih neki nemaju druge vrijednosti osim dokumentarne, a pojedini se spuštaju na razinu diletantskih tvorevina,⁸¹ »Bijelić je koloristički bolji, sigurniji i umjetniji.«⁸² Njegov je kolorit »nešto tvrd«, a najuspješnija platna su »Ciganin« i »Ciganka«, slikani kao »narodni tipovi.«⁸³ Najviše diskusije bilo je oko istorijske kompozicije »Ratno oranje«. Ova slika velikih dimenzija ocjenjivana je kao neuspjelo ili neumjetnički shvaćeno rješenje, čak se išlo dotle da se govorilo kako joj nije ni bilo mjesta na izložbi.⁸⁴

U čemu je zapravo ležao taj Bijelićev neuspjeh sa ovom slikom nastalom 1916. g. u Bihaću?

⁸¹) »... izložba je trebala da manifestira pokretnu snagu i stvaralački član jedne grupe umjetnika, od kojih golem dio nema s Bosnom ništa zajedničko, osim što je u njoj proveo nekoliko godina života. To je razlog, da ova izložba predstavlja sudar najraznovrsnijih shvaćanja i u većini slučajeva apsolutno nepojmanje ove zemlje i ove duše... Odatle na izložbi tako jaka doza diletantizma i fotografiranje posmatranoga, bez ijedne toplije nuance, bez pogodnih boja i, što je najžalosnije, bez ikakvog duha. Vidi se, da je Bosna i s umjetničke strane kvalificirana kao kolonijalna zemlja, Motivenland, zemlja iz koje se može crpiti bogatstvo motiva, da se baci u besćenje ili jeftino proda kao bosanska karakteristika. Ali bolji utisak ne čine ni umjetnici iz Bosne, rođeni ovdje, koji bi mogli da budu bliže narodnoj duši, jer su ponikli iz nje...«

(B. J., Sarajevo: Umjetnička izložba u Sarajevu. — *Hrvatska njiva*, g. I, br. 36, Zagreb, 6. XI 1917, str. 647.)

⁸²) *Ibid.*

⁸³) »Otvorenje prve izložbe umjetnika iz Bosne i Hercegovine«, *Sarajevski list*, g. XL, br. 249, Sarajevo, 15. X 1917, str. 2.

⁸⁴) »... P. Šain je slikar (crtač) rata, a Jovan Bijelić sa *Ratnim oranjem* i Gabrijel Jurkić sa *Ratnom četvom* su slikari ratnih posljedica, po čemu su njihove kompozicije, izvedene u velikom opsegu, vrlo aktuelne.

Bijelićevo *Ratno oranje* nije uspjelo. Odvedu su čista i uredna ona dva vojnika na dopustu što oru, kao da su na piru. Slika je dobro zamišljena, ali izvedena slabo, bez efekta koji bi naglasio aktuelnu realističnost prikazanog momenta.« (rig. »O svršetku umjetničke izložbe« *Sarajevski list*, g. XL, br. 258, 25. X 1917, str. 1—2.)

»... ima nekoliko pokušaja kompozicija, kao Jurkićeva *Ratna četva* i Bijelićevo *Ratno oranje*, ali one su paralizirane neumjetničkim shvaćanjem cjeline, jednom nekongruentnošću cjelokupne ekspresije. Koloristički su teško tražene i neharmonične, a figuralno daju tvrd utisak razbijenosti i nevezanosti.«

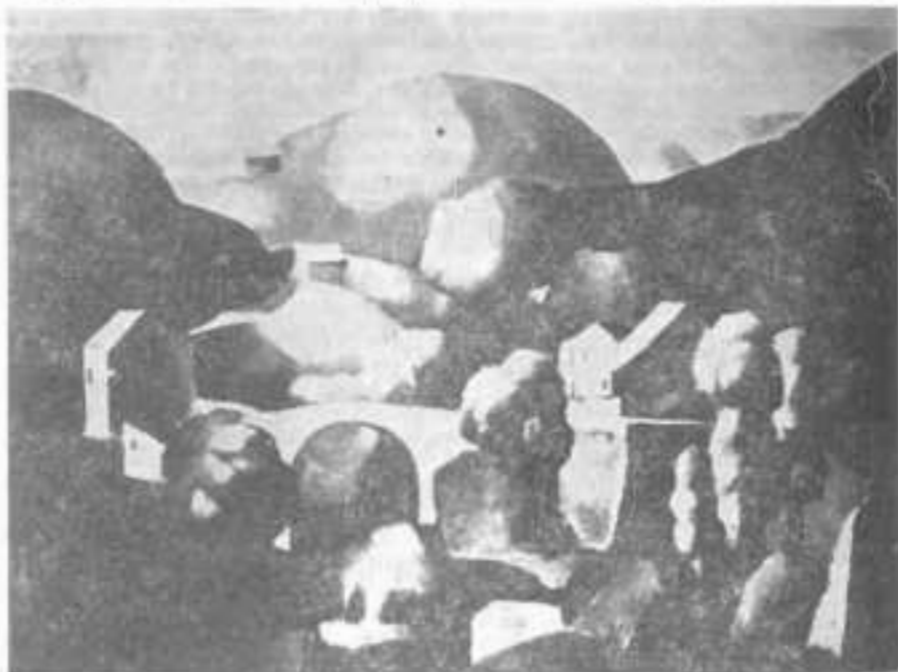
(B. J.: Umjetnička izložba u Sarajevu. — *Hrvatska njiva*, g. I, br. 36, str. 648.)

»Isto su se tako na nekim slikama mogli razabrati nedostaci zalčivanja; tako npr. neki portreti čine dojam obojenih porcelanskih figura, a slika *Ratno oranje* izrađena je načinom, kojim se slikaju cimeri, pa joj nije nikako bilo ni mjesta na umjetničkoj izložbi.«

(Lj. Dvorinković: Publika i umjetnik. — *hrvatska njiva*, br. 41, II, XII, 1917, str. 732.)

Nije poznato koji su motivi rukovodili našeg slikara da se odluči i za istorijski žanr, koji očigledno ne odgovara njegovom temperamentu. Nagadanja su moguća, kao, na primjer, želja da se izade s aktuelnom temom, a nije isključeno da se u osnovi umjetnikove težnje nalazila i skrivena namjera za komercijalnim uspjehom. Razlozi nisu bitni, važan je rezultat.

Na platnu velikog formata (1,5 x 2 m), u širokom pejzažu, omeđenom modrikasto-rumenkastim planinskim prevojima, prikazana je scena oranja. Dva vojnika (P. Tiješić je kasnije preobukao starijeg vojnika u seljačku odoru) upravljaju drvenim plugom koji vuku dva vola. Slična grupa orača nalazi se i u dubini slike. Likovi su nespretni i nepokretni, bez životnog nerva i akcije. Scena je narativna i asocira romantična raspoloženja (u pozadini desno su ruine starog Sokograda), ali je u osnovi simboličnog značenja. Slika je mogla nastati po sjećanju na slične stvari kakve je susretao u svom vizuelnom iskustvu, mada je još živa i uspomena na onu, 1908. g., viđenu reprodukciju Segantinijeve kompozicije »Uz plug«, ili još svježija uspomena na iste teme viđene kod poljskih pejzažista, Jozefa Chelmonskog (»Orać«), na primjer, kao i kod svog učitelja Leona Vičulkovskog. Pa ipak, i pored vidljive naturalističke deskripcije i dokumentarnog karaktera slike, u



Jovan Bijelić: *Kozja čuprija kod Sarajeva*, ulje na platnu, 1923. g.

njoj se već daju naslutiti umjetnikove mogućnosti da ovlada većim formatom, ali i ljubav prema prirodi i ljudima u njoj, te vanredno osjećanje prostora kao vitalnog faktora slikarstva. Kolorit blijed i anemičan, ostavlja nas indiferentnim pred ovom prvom »istorijskom kom-

pozicijom» našeg slikara, koja, likovno, stoji ispod razine njegovih prethodnih radova.

Treći put će se Bijelić pojaviti pred sarajevskom publikom na «IV. Izložbi umetničke grupe Oblik, održanoj u aprilu 1931. g., u svečanoj sali gradske opštine. Izložio je šest ulja i dva akvarela. Kritika je povoljno ocijenila Bijelićev nastup, podvlačeći da se u ličnosti umjetnika krije »najslikarskiji temperament«, te da mu pripada vodeće mjesto u grupi, jer je najizrazitiji njen predstavnik. Na izložbi su otkupljena dva umjetnikova rada, među kojima i akvarel »Iz Dalmacije«, koji je otkupio ban Drinske banovine Velimir Popović. Slika je očuvana i sada je u posjedu Narodne skupštine SR Bosne i Hercegovine.

Posljednji susret Sarajlija s umjetnikovim djelom vezan je za novembar mjesec 1957. g. kada je u ovaj grad prenijet sažet izbor velike njegove retrospektive, koja je svega mjesec dana prije toga poželjela velik i nezapamćen uspjeh i poželjela opća priznanja stručne kritike i široke javnosti.

RESUME

JOVAN BIJELIĆ (1884—1964)

ARTISTE A SARAJEVO ET SARAJEVO DANS SON OEUVRE

En étudiant la vie et l'oeuvre du peintre bosniaque et yougoslave Jovan Bijelić, l'auteur de cet article a fait un aperçu succinct sur le séjour et l'activité de ce grand peintre dans la capitale de la Bosnie-Herzégovine. Consultant souvent des artistes et des matériaux d'archives, l'auteur a révélé beaucoup de données précieuses, jusqu'à présent ignorées, sur la vie et l'activité de ce peintre-bohème, ce qui lui a permis de reconstituer cette période de sa vie et de sa création.

Cette étude commence par l'arrivée du jeune Bijelić à Sarajevo, fin août 1897, et comprend cinq années de lycée (années scolaires 1897/98 — 1902/03), lors desquelles il n'a terminé que trois classes. Vient ensuite la période d'égarement, époque où le jeune élève essaie de vivre sans l'aide des parents, de gagner sa vie grâce à une »artistique« activité libérale, en faisant des portraits-miniatures au crayon, rarement quelques aquarelles; le plus souvent c'était des portraits de ses connaissances et amis. Et quand, soudain, vint à Sarajevo le peintre tchécoslovaque Jan Karel Zjanović Janovski, qui fonda le 2 septembre 1906 — dans une salle de classe de l'École artisanale nationale — une »école de peinture« privée, Bijelić se jeta avec enthousiasme dans l'apprentissage, en vue de parachever ses connaissances picturales. L'instruction de deux ans qu'il reçut chez Janovski se limitait, d'une manière générale, à des connaissances appliquées et initiales. C'est avec de telles connaissances et avec la bourse de la »Prosvjeta« de Sarajevo que le jeune Bijelić s'inscrivit à l'Académie de Krakow. Pendant toutes ses études en Pologne (1908—1912), les études de sept mois à Paris (novembre 1913 — juin 1914),

et le séjour de cinq mois à Prague, il est étroitement lié à Sarajevo d'où il reçoit une aide matérielle, d'où vient sa bourse offerte soit par l'Association culturelle et artistique serbe «Prosvjeta» soit par le gouvernement national de Bosnie-Herzégovine. C'est à Sarajevo également qu'il a exposé pour la première fois ses tableaux (en septembre 1912). Cinq ans plus tard, en octobre 1917, il a participé à la première «Exposition des artistes de Bosnie-Herzégovine». Ce n'était pas là les derniers liens de Bijelić avec Sarajevo. Ces liens ne seront rompus ni pendant son séjour à Bihać, où il fut assaillant au Grand Lycée (1915—1919), ni au moment où il quitta définitivement Sarajevo pour Belgrade. Vers les années trente il a visité à plusieurs reprises Sarajevo, pour voir ses amis, visiter les alentours de la ville et dessiner ses motifs préférés: Bendbaša et Kozja Cuprija. Bien que très avancé en âge, fatigué et épuisé, il continuera ses visites à cette ville (en 1957, 1959, 1960) où il repassait si souvent pour renouveler ses souvenirs. Des dizaines de paysages extraordinaires, représentant cette ville, ont porté loin la gloire de sa peinture.